

บทที่ 5

รูปาวจรภูมิ และ อรูปาวจรภูมิ

รูปาวจรภูมิ และ อรูปาวจรภูมิ เป็นหมวดภูมิที่ 3 และ 4 จากการแบ่งภูมิทั้งหมด 4 ภูมิ

รูปาวจรภูมิ และ อรูปาวจรภูมิ หมายถึงอะไร ในพระบาลีอภิธรรมปิฎก¹ ได้สาธยาย
ความว่า

ธรรมที่เป็นรูปาวจร เป็นไฉน

คือจิต และเจตสิกธรรม ของบุคคลผู้เข้ามาบังติ หรือผู้เกิดแล้ว หรือผู้อยู่เป็นสุขในภวธรรม
อันท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ อันนับเนื่องอยู่ในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเอาพรหมโลก
เป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเหล่าเทวดาชั้นอกนิภวระเป็นที่สุด เหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่เป็น
รูปาวจร

ธรรมที่เป็นอรูปาวจร เป็นไฉน

คือจิต และเจตสิกธรรม ของบุคคลผู้เข้ามาบังติ หรือผู้เกิดแล้ว หรือผู้อยู่เป็นสุขในภวธรรม
อันท่องเที่ยวอยู่ในภูมินี้ อันนับเนื่องอยู่ในภูมินี้ ในระหว่างนี้ คือเบื้องต่ำกำหนดเอาเหล่า
เทวดาผู้เข้าถึงอากาศอันญายตนภาพเป็นที่สุด เบื้องบนกำหนดเอาเทวดาผู้เข้าถึงเนวสัญญานา
สัญญายตนภาพ เป็นที่สุด เหล่านี้ชื่อว่า ธรรมที่เป็นอรูปาวจร

¹ อภ. วิ. 35/1020 และ อรรถกถา อภ. วิ. 78/1103.

เพื่อความชัดเจนในเรื่องของ รูปาวจรภูมิ และ อรูปาวจรภูมิ ผู้วิจัยขอแยกอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

5.1 รูปาวจรภูมิ

รูปาวจรภูมิ หมายถึงชั้นแห่งจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูประดับจิตใจที่ปรารถนารูปธรรมเป็นอารมณ์ หรือระดับจิตใจของท่านผู้ได้ฌาน หรือผู้ที่อยู่ในรูปภพทั้ง 16 ชั้น²

ระดับจิตใจของผู้ได้ฌาน หมายถึง ผู้ที่ปฏิบัติธรรมชั้นเจริญสมาธิระดับสูงจนถึงได้ฌาน ซึ่งมีอยู่ 4 ฌานด้วยกันคือ

ฌาน 4

1. ปฐมฌาน
2. ทุติยฌาน
3. ตติยฌาน
4. จตุตถฌาน

ฌานในแต่ละระดับจะประกอบด้วยรูปภพ มีทั้งหมด 16 ชั้นดังนี้

ก ปฐมฌานภูมิ 3

- 1) พรหมปาริฉชา
- 2) พรหมบุโรหิตา
- 3) มหาพรหมมา

²พระราชวรมณี (ประยูรย์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2520), หน้า 13.

- ช ทุติยฆานภุมิ 3
- 4) ปริตตภา
 - 5) อัปปมาณาภา
 - 6) อาภัสสรา

- ค ตติยฆานภุมิ 3
- 7) ปริตตสุภา
 - 8) อัปปมาณสุภา
 - 9) สุภากินหา

- ง จตุตถฆานภุมิ 3

- 10) เวหัพผลา
- 11) อัสญีสัตว์

สุทธาวาส 5 (พวกมีที่อยู่อันบริสุทธิ์ เป็นที่เกิดของพระอนาคามี)

- 12) อวิหา
- 13) อตปปา
- 14) สุทัสสา
- 15) สุทัสสี
- 16) อกนิษฐา

ก่อนที่จะทำความเข้าใจโดยละเอียดในเรื่องของ รูปาวจรภูมิ หรืออภินัยหนึ่งคือเรื่อง
ของรูปพรหม ผู้วิจัยขออธิบายเรื่องของพรหมเป็นพื้นฐานก่อน

พรหมคือใคร พิสูจน์ได้อย่างไร

พรหม เกิดจากผลของฆานกุศลที่เกิดจากผู้ทรงบำเพ็ญสมาธิจนได้สำเร็จฉะฉาน ครั้นถึง
เวลาดับจากมนุษย์โลกแล้ว ก็ตรงไปเกิดในพรหมวิมาน ที่อยู่ของพรหมจึงเรียกว่า พรหมโลก

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับพรหม หรือ รูปพรหม ไว้น้อยมาก แต่ยังมี
หลักฐานที่สามารถอ้างถึงได้ 2 ประการคือ

ประการที่ 1 พระพุทธเจ้าทรงเล่าให้พระอานนท์ทราบถึงการที่พระองค์สามารถเสด็จไปสู่พรหมโลกได้ ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์

ประการที่ 2 พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงการที่ ท้าวสัทัมบดีพรหมมา ทูลอาราธนาให้พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก

ประการที่ 1 พระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึงการที่พระองค์สามารถเสด็จไปสู่พรหมโลกได้ ทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์ มีปรากฏอยู่ใน อโยคัพีสสูตร³

พระอานนท์กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ! พระองค์ทรงทราบอยู่หรือว่า พระองค์ทรงเข้าถึงพรหมโลกด้วยพระฤทธิ์ พร้อมทั้งพระกายอันสำเร็วจิต"

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

"เราทราบอยู่ อานนท์! เราเข้าถึงพรหมโลกด้วยฤทธิ์ พร้อมทั้งกายอันสำเร็วจิต"

ในบทสนทนาต่อมา ได้ขยายความคำว่า "กาย" ว่าประกอบด้วยมหาภูตรูป 4 คือธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ที่ไม่เคยมีมาก่อน พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเหตุผลที่กระทำได้เช่นนั้นว่า

. . . เปรียบเหมือนปุยนุ่นหรือปุยฝ้ายซึ่งเป็นเชื้อธาตุที่เบา ย่อมลอยจากแผ่นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย นันโต สมัยโต ตถาคตตั้งกายลงไว้ในจิต หรือตั้งจิตลงไว้ที่กาย ก้าวลงสู่สุขัลภุญา และลหุสุขัลภุญาอยู่สมัยนั้น กายของตถาคตย่อมลอยจากแผ่นดิน ขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย ฉะนั้นเหมือนกัน ตถาคตนั้น ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้ คำอธิบายดังกล่าวนี้แสดงถึงความสามารถของพระพุทธเจ้า ที่ปรากฏกายจากมนุษย์ไปสู่พรหมโลกโดยฤทธิ์ของพระองค์เอง

ประการที่ 2 ทรงเล่าถึงการที่ท้าวสัทัมบดีพรหมมา ทูลอาราธนาให้พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลก ความว่า

³ อโยคัพีสสูตร, สัง.มหา. 19/835.

แต่ก่อน ในแคว้นมคธได้ปรากฏมีธรรมที่ไม่บริสุทธิ์ซึ่งชนที่มีความเคี้ยวหมองคิดไว้ ขอพระองค์ทรงเปิดประตูมถตธรรม ขอสัตว์ทั้งหลาย จงได้สดับธรรมที่พระองค์ผู้ทรงหมดมลทิน ได้ตรัสรู้ ชนผู้อยู่บนยอดเขาคีลา ฟังเห็นประชุมชนได้โดยรอบ นั้นใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปรีชา มีพระเนตร คือปัญญาโดยรอบ ขอพระองค์ผู้หมดความโศก จงเสด็จขึ้นปราสาทคือพระปัญญาที่สำเร็จด้วยธรรม ซึ่งเปรียบด้วยยอดเขาคีลาแล้ว จงทรงตรวจดูประชุมชนผู้ระทมด้วยความโศก ถูกชาติชราครอบงำ นั้นนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงความเพียร ทรงชนะสงคราม ผู้นำหมู่สัตว์ผู้หาภิเลสมิได้ ขอพระองค์จงเสด็จเที่ยวไปโปรดสัตว์โลก พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมเถิด ผู้รู้ตามจักมีอยู่⁴

คำอ้อนวอนของท้าวสัทหมบดีพรหมให้พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์นั้น แต่เดิมพระองค์จะไม่ทรงแสดงธรรมชั้นสูงเลย ด้วยเหตุเพราะว่าธรรมที่พระองค์ทรงบรรลุมีสภาพลึกซึ้ง เห็นได้ยาก เมื่อท้าวสัทหมบดีพรหมทรงทราบเช่นนั้นจึงปรากฏตัวเพื่ออ้อนวอนให้พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์ เพราะเชื่อว่ามีผู้รู้ตามได้ ดังได้ตรัสกับพระพุทธรเจ้าในข้อความข้างต้น

เมื่อได้ทราบหลักฐานการมีอยู่ของพรหมแล้ว คราวนี้มาศึกษาเรื่องการปฏิบัติธรรมของพรหม กล่าวคือ ฌาน เป็นผลสำเร็จของการปฏิบัติธรรม หมายถึงภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ ฌาน แบ่งได้เป็นหลายประเภท ตั้งแต่ ฌาน 2 ฌาน 4 และ ฌาน 8 ฌาน 2 แบ่งเป็นรูปฌาน 4 และอรูปฌาน 4 ฌาน 4 = รูปฌาน 4 ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และ จตุตถฌาน ส่วนฌาน 8 = รูปฌาน 4 + อรูปฌาน 4 อรูปฌาน 4 ได้แก่ อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อาภิญญาตนะ และ เนวสัญญานาสัญญาตนะ

ในที่นี้ ขออธิบายในส่วนของ ฌาน 4 ซึ่งเป็นฌานที่เกี่ยวข้องกับรูปาวจรภูมิก่อน

ฌาน 4 แบ่งเป็น

1. ปฐมฌาน

⁴ ปาสราสิสูตร, ม.ม. 12/282.

2. ทุตติยฌาน
3. ตตติยฌาน
4. จตตตณฌาน

ลักษณะของฌานในแต่ละระดับอธิบายไว้ในพระบาลีอภิธรรมปิฎกวิภังค์^๕ ดังนี้

ปฐมฌาน เป็น โฉน

ภิกษุในศาสนา^๕ เจริญมคคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ สัตตจากกาม สัตตจากอกุศลกรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีปฐมวิกัลปิเป็นอารมณ์ ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ มีปิติ และสุขอันเกิดแต่วิเวก อยู่ในสมมัยโต ฌานมีองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมมัยนั้น นี้เรียกว่า ปฐมฌาน

ทุติยฌาน เป็น โฉน

ภิกษุในศาสนา^๕ เจริญมคคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุทุติยฌานที่มีปฐมวิกัลปิเป็นอารมณ์ เป็นไปในภายใน เป็นธรรมชาติผ่องใส เพราะวิตกวิจารณ์สงบ เป็นธรรมเอกเกิดขึ้นแก่ใจ ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดแต่สมาธิอยู่ในสมมัยโต ฌานมีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมมัยนั้น นี้เรียกว่า ทุติยฌาน

ตตติยฌาน เป็น โฉน

ภิกษุในศาสนา^๕ เจริญมคคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ เพราะคลายปิติได้อีกด้วย จึงเป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตตติยฌานที่มีปฐมวิกัลปิเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นฌานที่พระอรหิยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผู้ได้บรรลุว่า เป็นผู้มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ดังนี้ อยู่ในสมมัยโต ฌานมีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมมัยนั้น นี้เรียกว่า ตตติยฌาน

^๕พระบาลีอภิธรรมปิฎก วิภังค์, ฌานวิภังค์, 35/624.

จตุตถฌาน เป็นไฉน

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมคคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงรูปภพ บรรลุจตุตถฌานที่มีปฐวีกิลินเป็นอารมณ์ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและละทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อยู่ในสมมยใจ ฌานมีองค์ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมมยนั้น นี้เรียกว่า จตุตถฌาน

นอกจากนี้ ยังมีการอธิบายลักษณะธรรมในปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ในชั้นละเอียดมากกว่านี้ กล่าวคือ ในตอนที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญพระสารีบุตรว่าเป็นผู้มีปัญญา มาก ว่องไว ฉะฉานแหลม สามารถทำลายกิเลส และเห็นแจ้งธรรมตามลำดับบท ตั้งแต่ปฐมฌาน . . จนถึงตติยฌาน และในตอนที่พระอานนท์เห็นอินทรีย์ของพระสารีบุตรหมดจดผ่องใส จึงทักทายพระสารีบุตร พระสารีบุตรจึงได้ตอบคำถามตามลำดับขั้นที่ได้บรรลุ ข้อความจึงคล้ายคลึงกัน ดังนี้

สารีบุตรสังตจากกาม สังตจากอกุศลกรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปิติ และ สุข เกิดแต่วิเวกอยู่ ก็ธรรมในปฐมฌานคือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข จิตเป็นเอกัคคตา ฝัสนะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอัน สารีบุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท เป็นอันสารีบุตรรู้แจ้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป^๑

. . . ก็ธรรมในทุตติยฌาน คือ ความผ่องใสแห่งใจภายใน ปิติ สุข จิต เป็นเอกัคคตา ฝัสนะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ . . .

. . . ก็ธรรมในตติยฌาน คือ อุเบกขา สุข สติ สัมปชัญญะ จิตเป็นเอกัคคตา ฝัสนะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ . . .

^๑อนุปทสูตร, ม.ม. 13/94.

. . . ก็ธรรมในจิตตถตาม คือ อุเบกขา อทุกขมสุข เวทนา เพราะใจบริสุทธิ์แล้ว จึงไม่มี
ความคิดคำนึง สติบริสุทธิ์ จิตเป็นเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา วิญญาณ ฉันทะ
อธิโมกข์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ เป็นอันสาธุตรกำหนดได้แล้วตามลำดับบท เป็นอัน
สาธุตรรู้งแล้ว ทั้งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป⁷

หากเรานำมานแต่ละระดับขึ้นมาเปรียบเทียบ เราจะได้ข้อสังเกตว่า ฌานหนึ่งมีองค์
ฌานประกอบที่เหมือนกันและต่างกัน สภาวะฌานที่เหมือนกันในทุก ๆ ฌานก็คือ ผู้บรรลุฌานจะมีจิต
อันเป็นเอกัคคตา คือจิตหนึ่งเป็นอารมณ์เดียว มีอารมณ์รู้ผัสสะ = การสัมผัส เวทนา = ความรู้สึก
สัญญา = ความจำ วิญญาณ = จิต ฉันทะ = ความอดทน อธิโมกข์ = ความมั่นใจ เชื่อ ศรัทธาแก่
กล้า วิริยะ = ความเพียร สติ = การระลึกรู้ และ อุเบกขา = การวางเฉย ในส่วนต่าง ก็
สังเกตได้จาก ลักษณะแรก ๆ ของคำอธิบายสภาวะธรรมนั้น ๆ

ประเภทของพรหม

เมื่อได้ศึกษาถึงองค์ประกอบของฌานทั้ง 4 ที่ผ่านมา ลำดับต่อไปจะเป็นการแบ่งประ
เภทของพรหมแต่ละชั้น โดยดูว่า พรหมชั้นใดมีคุณลักษณะและคุณสมบัติเช่นไร รวมทั้งสภาพความ
เป็นอยู่ของพรหมในชั้นนั้น ๆ ว่ามีความแตกต่างอย่างไรบ้าง ซึ่งจะแบ่งตามลำดับฌานดังต่อไปนี้

ก. ปฐมฌานภูมิ แบ่งออกเป็น 3 ระดับ

1. พรหมปาริสุทธิภูมิ
2. พรหมบุโรหิตาภูมิ

⁷ อนุปทสูตร, ม.ม. 13/94.

3. มหาพรหมภูมิ

1. พรหมปารีสัชชาภูมิ คือ ที่อยู่ของพรหมผู้เป็นบริษัททำมหาพรหม

คุณสมบัติ : เคยเจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุปฐมฌานชั้นสามัญ

ที่อยู่ : มีปราสาทแก้วอันแสนจะรุ่งเรืองด้วยรัศมีเป็นพรหมวิมาน

สภาพความเป็นอยู่ : แสนสุขสบาย

2. พรหมปุโรหิตาภูมิ คือ ที่อยู่ของพรหมทั้งหลายผู้ทรงฐานะประเสริฐ คือเป็นปุโรหิต

ของท่านมหาพรหม

คุณสมบัติ : เคยเจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุปฐมฌานชั้นมัชฌิมะ

คุณลักษณะ : ร่างกายเป็นรูปทิพย์ มีพรหมวิมานอันมีรัศมีรุ่งเรืองสวยงามกว่าพรหมปารีสัชชา สถิตอยู่ในพรหมวิมาน

3. มหาพรหมภูมิ คือ ที่อยู่แห่งพรหมผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลาย

คุณสมบัติ : มีฤทธิ์ มีอำนาจมาก เพราะเคยเจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุปฐมฌานชั้นประณีต

คุณลักษณะ : ยิ่งใหญ่กว่าพรหมชั้นที่ 1 พรหมปารีสัชชา และพรหมชั้นที่ 2 พรหมปุโรหิตา

ข. ทุตติยานภูมิ 3 แบ่งเป็น 3 ระดับ

4. ปาริตตาภูมิ

5. อัปปมาณากาภูมิ

6. อากัสสรากาภูมิ

4. ปาริตตาภูมิ หมายถึง พรหมผู้มีรัศมีน้อยกว่าพรหมผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่าตน

คุณสมบัติ : เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุทุติยฌานชั้นสามัญ มีที่อยู่ในพรหมวิมาน

5. อัปปมาณากาภูมิ หมายถึง พรหมผู้มีรัศมีรุ่งเรืองมากมาหาประมาณมิได้

คุณสมบัติ : มีคุณวิเศษ เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุปฐมฌานชั้นมัชฌิมะ (ปานกลาง)

คุณลักษณะ : มีรัศมีแผ่ซ่านออกจากกายรุ่งเรือง

6. อาภัสสรภุมิ หมายถึง พรหมผู้มีประกายรุ่งโรจน์แห่งรัศมีนানাแสง
 คุณสมบัติ : เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ
 ตติยฌาน ชั้นสูงสุด
 คุณลักษณะ : มีรัศมีนানাสีรุ่งโรจน์แผ่ชานออกจากกายอยู่ตลอดเวลา
- ค. ตติยฌานภูมิ 3 แบ่งเป็น 3 ระดับ
7. ปริตตสุภาภูมิ
8. อัปปมาณสุภาภูมิ
9. สุภกิตทาภูมิ
7. ปริตตสุภาภูมิ หมายถึง พรหมผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีเป็นส่วนน้อย
 คุณสมบัติ : เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ
 ตติยฌาน ชั้นสามัญ
 คุณลักษณะ : มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ซึ่งออกจากกายมามากที่สุด
 ประมาณ
8. อัปปมาณสุภาภูมิ หมายถึง พรหมผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีมากมายไม่มีประมาณ
 คุณสมบัติ : เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ
 ตติยฌาน ชั้นปานกลาง
 คุณลักษณะ : มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมี ซึ่งออกจากกายมามากที่สุด
 ประมาณ
9. สุภกิตทาภูมิ หมายถึง พรหมผู้มีความสง่าสวยงามแห่งรัศมีที่ออกสลับปะปนไปอยู่
 เสมอตลอดสรีระกาย
 คุณสมบัติ : เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ
 ตติยฌานชั้นสูงสุด
 คุณลักษณะ : มีรัศมีนานาพรรณแผ่ชานออกจากสรีระสลับปะปนกันเสมอ
 เป็นนิตย์
- ง. จตุตถฌานภูมิ แบ่งออกเป็น 7 ระดับ
10. เวทปผลาภูมิ
11. อลัญญีสัตตภาภูมิ

12. อวิหาภูมิ
13. อตปปาภูมิ
14. สุทัสสาภูมิ
15. สุทัสสีภูมิ
16. อกนิชฐาภูมิ

ระดับที่ 12 - 16 เป็นระดับที่จัดรวมอยู่ใน สุทธาวาสภูมิ อันเป็นพวกพรหมที่มีที่อยู่อันบริสุทธิ์ เป็นที่เกิดของพระอนาคามี

10. เวทปผลาภูมิ หมายถึง พรหมผู้ได้รับผลแห่งฌานกุศลอย่างไพบูลย์

คุณสมบัติ : เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ
จตุตถฌาน

คุณลักษณะ : เป็นพรหมที่มีความวิเศษแห่งพรหมสมบัติ ที่ประเสริฐกว่า
พรหมทั้ง 9 ที่กล่าวมาทั้งหมด

11. อสังขฐีสัตตทาภูมิ หมายถึงพรหมผู้ไม่มีสังขยา เป็นพรหมที่มีแต่รูปชั้นๆ ไม่มีนามชั้นๆ ที่ว่ามีแต่รูปชั้นๆ ก็หมายถึง รูปร่างกาย ไม่มีนามชั้นๆ ก็หมายถึง ไม่มีจิตและเจตสิก

คุณสมบัติ : เคยเจริญภาวนา บำเพ็ญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุ
จตุตถฌาน อันเป็นรูปฌานชั้นสูงสุดมาแล้ว

คุณลักษณะ : เป็นพรหมวิเศษที่มีอยู่ในปราสาทแก้วพรหมวิมานอันมหิฬาร
กว้างขวางนักหนา มีดอกไม้ประดับประดาที่ไม่แห้งเหี่ยว
ตลอดกาล ที่สำคัญ พรหมชั้นนี้จะมีอิริยาบถไม่เหมือนกัน
บางองค์นั่ง บางองค์นอน บางองค์ยืน มีอิริยาบถอย่างใด
ก็เป็นอยู่อย่างนั้นตลอดไป ไม่เคลื่อนไหว จักขุทั้งสองก็ไม่
กะพริบ หนึ่งเฉยเหมือนรูปปั้นชั่วคราว ตลอดอายุขัย

ในอสังขฐีสัตตทาภูมินี้ มักมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "อสังขฐีพรหม" เป็นพรหมที่มีความคิดต่างจากพรหมอื่น ๆ กล่าวคือ คิดว่าเพราะ "จิต" เป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์ หากไม่มีจิตแล้ว ความทุกข์ ความเจ็บปวด จักไม่เกิดขึ้น ดังนั้นเมื่อบำเพ็ญสมาธิจนถึงจตุตถฌาน เป็นภาวะของฌานที่ไม่มีจิต พรหมเหล่านี้จึงพอใจในภิกิริยาที่ไม่มีจิต ครั้นเมื่อตายแล้ว ไปอุบัติเกิดเป็นองค์พรหมก็จะมิ

สภาพเช่นเดียวกับตอนตาย เช่น ถ้านั่งตาย ก็เป็นพรหมที่นั่งนั่งอยู่ ถ้ายืนตาย ก็อุบัติเป็นพรหมที่ขึ้นนั่งอยู่ ถ้านอนตาย ก็อุบัติเป็นพรหมที่นอนนั่งอยู่ จะมีกิริยาการเช่นนี้ไปตลอดอายุขัย ซึ่งเรามักเรียกพรหมประเภทนี้ว่า "พรหมลูกไฟ" เพราะปราศจากสัญญา มีเพียงแต่รูปร่าง ๆ เท่านั้น

ตั้งแต่ระดับที่ 12 - 16 จะจัดอยู่ในชั้นสุทธาวาสุมิ

สุทธาวาสุมิ หมายถึง ที่อยู่แห่งพรหม อริยบุคคลในบรรพตศาสนาชั้นพรหมอนาคามี อริยบุคคลผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น แบ่งเป็น 5 ชั้นคือ

1. อวิหาภูมิ
2. อตปปาภูมิ
3. สุกัสสาภูมิ
4. สุกัสสีภูมิ
5. อกนิษฐาภูมิ

1. อวิหาภูมิ หมายถึง พรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย เป็นผู้ไม่เสื่อมคลายในสมบัติของตน พรหมที่อุบัติเกิดในอวิหาพรหมโลกนี้ จะดำรงอยู่ตลอดอายุครบกำหนด จะไม่จุติหรือตายก่อนกำหนด จะทรงอยู่ในสมบัติของตนจนกว่าสิ้นอายุจุติไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และดับขันธเข้าสู่ปรินิพพาน

คุณลักษณะพิเศษ คือ พรหมชั้นนี้จะเจริญวิปัสณากรรมฐาน มีลัทธินทรีย์ คือมีศรัทธาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น ก็สามารถบรรลุอรหันต์ได้

ลัทธินทรีย์ ที่กล่าวข้างต้น หมายถึง ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง^๑

2. อตปปาภูมิ หรือ อตปปาสุทธาวาสุมิ พรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีความเดือดร้อน

พรหมชั้นนี้มีคุณลักษณะพิเศษคือ เป็นพรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนทั้งทางกาย วาจา ใจ

^๑ อภ. วิ. 35/219.

เลย เป็นพรหมที่เข้ามานสมาบัติอยู่เสมอ ถือว่าเป็นผู้มีวิริยทรัพย์ คือมีวิริยะอันทรีย์แก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้วิวาสนาบารมี เสวยพรหมสมบัติจนกว่าสิ้นอายุจติไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และเข้าสู่พระนิพพานในที่สุด

วิริยทรัพย์ ที่กล่าวถึงนั้น หมายถึง การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไปอย่างไม่ท้อถอย ความไม่ท้อถอยทั้งจันตะ ความไม่ท้อถอยทั้งฐานะ ความประดับประดาเครื่องประดับ⁹

3. สุกตัสสาสุทธาวาสุมิ หมายถึง พรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นแจ่มใส

ที่ว่าเป็นพรหมที่มีความเห็นแจ่มใสหมายความว่า สามารถเห็นสภาวะธรรมได้โดยแจ้งชัด เพราะเป็นพรหมที่บริบูรณ์ด้วยประสาทจักขุ ทิพยจักขุ ชัมมจักขุ และปัญญาจักขุ

คุณลักษณะพิเศษของพรหมนี้คือ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มีสติทริย คือ มีสติแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้วิวาสนาบารมี เสวยพรหมสมบัติจนกว่าสิ้นอายุจติไป หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และเข้าสู่พระนิพพานในที่สุด

สติทริย หมายถึง สติ ความตามระลึก ความทวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม¹⁰

4. สุกตัสสิมฺมิตฺตาสุมิ หมายถึง พรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้มีความเห็นแจ่มใสมากกว่า

ที่ว่าเป็นพรหมที่มีความเห็นแจ่มใสมากกว่า หมายความว่า แจ่มใสมากกว่าพรหมทั้งหลายในสุกตัสสาสุทธาวาสุมิที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง พรหมในขั้นนี้จะมีประสาทจักขุ ทิพยจักขุ ปัญญาจักขุ มีกำลังมากกว่าพรหมอนาคามีขั้นสุกตัสสาสุมิ เว้นแต่ ชัมมจักขุมีกำลังเสมอกัน

⁹ อภ. วิ. 35/219.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 35/219.

คุณลักษณะพิเศษของพรหมนั้นคือ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี สมาธิทรีย คือมีสมาธิแก่กล้ามากยิ่งขึ้นกว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้มีความสามารถมี เสวยพรหมสมบัติจนกว่าสิ้นอายุ จุตินิพพาน หรือจนกว่าจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และเข้าสู่พระนิพพาน

สมาธิทรีย หมายถึง ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นคงอยู่แห่งจิต ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ¹¹

5. อภินิหฐ สุตธาवासุมิ หมายถึง พรหมอนาคามีอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ทรงคุณวิเศษ โดยไม่มีการเป็นรองกัน

พรหมชั้นนี้ถือ เป็นพรหมโลกชั้นสูงสุด เป็นผู้ทรงคุณวิเศษ โดยไม่ เป็นรองกันกับชั้นพรหมอื่น ๆ เป็นชั้นพรหมโลกที่มีศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ ประเสริฐกว่าพรหมโลกชั้นอื่น ๆ ทั้งหมด

คุณลักษณะพิเศษของพรหมนั้นคือ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่นั้น ปรากฏว่าเป็นผู้มี ปัญญาทรีย คือ ปัญญาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อย่างอื่น เป็นผู้มีความสามารถมี ทรงคุณวิเศษยิ่ง และเป็นที่น่าอนว่า พรหมอกนิษฐทั้งหลายจะได้สำเร็จเป็นองค์พระอรหันต์ และดับขันธเข้าสู่พระนิพพาน ณ ที่นี้ด้วยกันทุกองค์

ปัญญาทรีย คือ ปัญญา กิริยาที่รู้จัก ความวิจัย ความเลือกสรร ฯลฯ ความไม่หลง ความวิจัยธรรม สัมมาทัญญู¹²

จากการที่ได้ศึกษาถึงคุณสมบัติและคุณลักษณะพิเศษของรูปพรหมทั้ง 16 ชั้นมาข้างต้น พรหมแต่ละชั้นจะแสดงลักษณะที่เด่นอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นไปตามการบำเพ็ญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามลำดับของชั้นบารมีของผู้ปฏิบัติชั้น ๆ ฉะนั้น การเจริญสมาธิเพื่อบรรลุญาณทั้ง 4 สามารถสรุปตามคำตรัสของพระพุทธเจ้า ได้ดังต่อไปนี้

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 35/219.

¹² เรื่องเดียวกัน, 35/219.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฌาน 4 เหล่านี้ ฌาน 4 เป็นไฉน ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สังตจากกาม สังตจากอกุศลกรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปิติและสุขเกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตใจภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป มีปิติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย เพราะปิตินั้นไป บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฌาน 4 เหล่านี้แล

ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเจริญ กระทำได้มากถึงฌาน 4 อย่างไร ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังตจากกาม สังตจากอกุศลกรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปิติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเจริญได้ซึ่ง ฌาน 4 อย่างนี้แล ย่อมเป็นผู้โน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน¹³

ดังนั้นแล้ว การปฏิบัติธรรมในทางพุทธศาสนา เมื่อกระทำให้มาก ๆ ยิ่งขึ้นแล้ว ผลของการปฏิบัติก็ยิ่งเจริญสูงขึ้นเป็นลำดับ จนในที่สุดก็เข้าสู่กระแสพระนิพพาน หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ลำดับต่อไป ผู้วิจัยขออธิบายความหมายและการแบ่งประเภทของพรหมอีกลักษณะหนึ่ง นั่นคือ อรูปพรหมหรืออรูปาวจรภูมิ ทั้งนี้เพื่อแสดงการเปรียบเทียบระหว่าง รูปพรหมและอรูปพรหม ว่ามีความเหมือนและความแตกต่างอย่างไรบ้าง ในตอนหลัง

¹³ ฌานาทิสุต, สัง.มหา. 19/923 - 934.

5.2 อรูปาวจรภูมิ

อรูปาวจรภูมิ หมายถึงชั้นของภูมิที่ท่องเที่ยวอยู่ในอรูป มีระดับจิตใจที่ปรารถนาอรูปธรรม เป็นอารมณ์ หรือระดับจิตใจของท่านผู้ได้อรูปฌาน หรือผู้อยู่ในอรูปภพทั้ง 4 ชั้น ได้แก่ อากาสาัญญา จายตณภูมิ วิญญาณัญญาจายตณภูมิ อากิญจัญญาจายตณภูมิ และ เนวลัญญานาลัญญาจายตณภูมิ

เมื่อเรากล่าวถึงอรูปาวจรภูมิ เราจะหมายถึงระดับจิตใจของภูมินั้นๆ แต่หากเรากล่าวถึงอรูปพรหม เราจะหมายถึง พรหม หรือผู้ที่อยู่ใน อรูปาวจรภูมิ

อรูปพรหม แปลว่า พรหมที่ไม่มีรูปร่าง¹⁴ อรูปพรหมบังเกิดขึ้นโดยสาเหตุว่า สมัยที่ยังไม่มีพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ายังมีได้อุบัติ มีบรรดาผู้ประพลติพรหมจรรย์ บำเพ็ญตบะจนกระทั่งได้ จตุตถฌาน ซึ่งเป็นรูปฌานชั้นสูงสุดแล้ว ก็ยังไม่พอใจ ปรารถนาจะได้ฌานชั้นสูงสุดขึ้นไปอีก โดยมาคิดว่า การมีตัวตนนั้นมีดี เพราะเต็มไปด้วยความทุกข์นานาประการ เช่นคิดว่า มนุษย์จะทำร้ายกัน และกันเพราะมีตัวตนอยู่ ดังนั้นเพื่อป้องกันการทำร้ายต่อกัน จึงได้ปรารถนาให้ตัวตนหายไป ดังนั้น อรูปพรหมจึงเป็นพรหมที่ไม่มีรูปร่าง

ประเภทของอรูปพรหม

อรูปพรหม หรือพรหมที่ปฏิบัติธรรมจนได้ฌานชั้นสูงมี 4 ประเภท ตามลำดับชั้นดังนี้

1. อากาสาัญญาจายตนะ
2. วิญญาณัญญาจายตนะ
3. อากิญญาจายตนะ
4. เนวลัญญาจายตนะ

¹⁴ พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), วรรณกรรมไทยเรื่องภูมิวิลาสินี, หน้า 391.

อรุปรพรมทั้ง 4 จะจัดอยู่ในสวรรค์ชั้นที่ 17 - 20 ตามลำดับ ซึ่งผู้ปฏิบัติโดยมากจะเป็นภิกษุในพุทธศาสนา ปฏิบัติเพื่ออะไร เพื่อเข้าถึงอรุปรพรม ดังข้อความตอนหนึ่งในพระอภิธรรมปิฎกว่า

ภิกษุในศาสนานี้ เจริญมคคปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอรุปรพ เพราะก้าวล่วงอากาศัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง จึงบรรลุดุคตถณานันสหระคตด้วย เหนวลัญญานาลัญญาตนลัญญา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับสนิทในก่อน มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ในสมัยใด ฌานมี 2 องค์คือ อุเบกขา เอกัคคตาแห่งจิต มีในสมัยนั้นนี้เรียกว่า จตุตถฌาน ธรรมทั้งหลายที่เหลือเรียกว่า ธรรมสัมปยุตด้วยฌาน¹⁵

คำว่า เพราะก้าวล่วง อากาศัญญาตนะโดยประการทั้งปวง มีอธิบายว่า ภิกษุก้าวล่วงแล้ว ข้ามแล้ว ข้ามพ้นแล้ว ซึ่งอากาศัญญาตนะโดยประการทั้งปวง¹⁶

ฉะนั้น การเข้าถึงอรุปรพได้นั้น จะต้องปฏิบัติจนถึงขั้นข้ามพ้นภาวะนั้น ๆ แล้ว จึงจะได้ฌานขั้นสูงต่อไป จนในที่สุด คือการเข้าสู่การเป็นพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง

คราวนี้มาศึกษาถึงลักษณะของฌานแต่ละลำดับชั้น ว่ามีลักษณะอย่างไร พรหมที่อยู่ในฌานชั้นนั้น เจริญธรรมแบบใด ผู้วิจัยพบคำอธิบายธรรมในแต่ละลำดับฌาน ซึ่งเป็นลำดับฌานที่เกิดขึ้นกับท่านพระสารีบุตร ความว่าดังนี้

¹⁵ อภ. วิ. 35/626.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 35/609.

. . . ก็ธรรมในอากาสาณัญจายตนฌาน คือ อากาสาณัญจายตนสังขยา จิตเป็นเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สังขยา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ . .

. . . ก็ธรรมในวิญญาณัญจายตนฌาน คือ วิญญาณัญจายตนฌาน จิตเป็นเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สังขยา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ . . .

. . . ก็ธรรมในอากิญจัญญายตนฌาน คือ อากิญจัญญายตนฌาน จิตเป็นเอกัคคตา ผัสสะ เวทนา สังขยา เจตนา วิญญาณ นันทะ อธิโมกษ์ วิริยะ สติ อุเบกขา มนสิการ . . .

. . . ครั้นสารีบุตรล่วง อากิญจัญญายตนฌาน โดยประการทั้งปวงแล้วบรรลุเนวสังขยานาสังขยาตนฌานอยู่ บรรลุสังขยาเวทียตนโรธอยู่ เพราะเห็นด้วยปัญญา อาสวะของเธอจึงเป็นอันสิ้นไป เธอข่อมมีสติออกจากสมาบัติ . . .

ครั้นพิจารณาเห็นธรรมที่ล่วงแล้ว ดับแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ว่าด้วยประการฉะนี้ เป็นอันว่าธรรมที่เรายังไม่ข่อมมี ที่มีแล้วข่อมพราวไป เธอไม่ยินดี ไม่ยินร้าย อันกิเลสอาศัยไม่ได้ พัวพันไม่ได้ พันวิเศษแล้ว พราวได้แล้วในธรรมนั้น ๆ มีใจที่ฝึกให้ปราศจากเขตแดนคือกิเลสได้แล้ว ข่อมรู้ชัดว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์ที่สูง ๆ ขึ้นไปยังมีอยู่ และมีความเห็นต่อไปว่า ธรรมเครื่องสลัดทุกข์มีได้เพราะปฏิบัติธรรมนั้น ๆ ให้มากขึ้น¹⁷

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นผลการปฏิบัติธรรมของพระสารีบุตร ทำให้ได้ฌานสูงขึ้น ๆ ตามลำดับ และเมื่อปฏิบัติจนถึงที่สุดแล้ว ก็สามารถพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา

¹⁷ ม.ม. 13/95 - 96.

คราวนี้มาศึกษาถึงรายละเอียดในอรูปพรหมหรืออรูปภูมิในแต่ละประเภทว่า มีคุณลักษณะ และคุณสมบัติอย่างไรบ้าง

ขอบททวนอรูปภูมิทั้ง 4 คือ

1. อากาสาัญญาตณภูมิ
2. วิญญาณัญญาตณภูมิ
3. อากิญจัญญาตณภูมิ
4. เนวลัญญานาสัญญาตณภูมิ

1. อากาสาัญญาตณภูมิ หมายถึง ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัยอากาศบัญญัติซึ่ง ไม่มีที่สุด เป็นอารมณ์¹⁸

คุณสมบัติของพรหมชั้นอากาสาัญญาตณภูมิ หรือพรหมชั้นที่ 17 นี้ ตั้งจิตปรารถนาให้ไม่มีรูปร่าง แต่ให้มีนาม คือ จิต และ เจตสิก เท่านั้น รูปพรรณสัณฐานไม่มี เกิดจากฌานที่อาศัยอากาสาัญญาตณวิปากจิต เสวยสุขที่แสนประณีต มีอายุยืนมาก ถือเป็นการสำเร็จสมาธิภายในอรูปฌานที่ 1

ในภูมิวิลาสินีกล่าวถึงพรหมชั้นนี้ว่า เมื่อพรหมชั้นนี้ได้สำเร็จอากาสาัญญาตณฌานแล้ว เขาก็มีใจผ่องแผ้ว เต็มไปด้วยความปรารถนาหนักแน่นในดวงใจอยู่ตามเดิมว่า "อากาศอันมากมายนักหนาหาที่สุดมิได้ ผลอันเราได้กระทำบำเพ็ญและใฝ่ใจปรารถนา ขอตัวข้าจงอย่าได้มีรูปเลย"

จากการบรรยายคุณสมบัติของพรหมชั้น อากาสาัญญาตณภูมิข้างต้น จะมีข้อความตรงกัน ในอเนกชสูตร¹⁹ โดยกล่าวถึงบุคคลโดยทั่วไปดังนี้

. . . บุคคลบางคนในโลกนี้ บรรลุอากาสาัญญาตณฌานอยู่ โดยปริกรรมว่า อากาศไม่มีที่สิ้นสุดเพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะถึงความสิ้นไปแห่งปฏิมสัญญา เพราะ

¹⁸ พระเทพมุนี (วิลาศ ญาณวโร), วรรณกรรมไทยเรื่องภูมิวิลาสินี, หน้า 392.

¹⁹ อเนกชสูตร, อัง.ติก. 20/117.

ไม่ใส่ใจถึงนันทถลัญญา เขาย่อมชอบในฌานนั้น พรารถนาฌานนั้น และถึงความยินดีในฌานนั้น
 น้อมใจไปในฌานนั้น มากด้วยฌานนั้น ทำกาลแล้วย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของ เทวดาพวกที่
 เข้าถึงชั้นอากาศาณัญจายตนะ . . .

2. วิญญาณัญจายตนะกมุทิมิ หมายถึง กุมิเป็นที่อยู่แห่งพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัย
 วิญญาณัญจายตนะอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

คุณสมบัติพิเศษของพรหมชั้นนี้ คือ เป็นผู้ปฏิบัติสมาธิฌาน จนพ้นอากาศาณัญจายตนะ
 มาก่อนที่จะได้เป็นผู้สำเร็จ วิญญาณัญจายตนะ ถือเป็นการสำเร็จในอรุณานที่ 2 ได้เสวยสุขอัน
 ประณีต มีอายุยืนนานจนดับขันธไป

จากการบรรยายคุณสมบัติของพรหมชั้นวิญญาณัญจายตนะกมุทิมิ มีข้อความตรงกับในอเนกชสูตร
 ความว่า

. . . บุคคลบางคนในโลกนี้ ก้าวล่วงอากาศาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง บรรลุ
 วิญญาณัญจายตนะ โดยปริกรรมว่า วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด เขาย่อมเข้าใจฌานนั้น พรารถนา
 ฌานนั้น และถึงความยินดีในฌานนั้น เขาดำรงอยู่ในฌานนั้น น้อมใจไปในฌานนั้น มากด้วย
 ฌานนั้นอยู่ ไม่เสื่อมจากฌานนั้น ทำกาลแล้วย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของ เทวดาพวกที่เข้าถึง
 ชั้นวิญญาณัญจายตนะ . . . ²⁰

3. อากิญจัญญายตนะกมุทิมิ หมายถึง กุมิเป็นที่อยู่แห่งพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากฌานที่อาศัย
 นัตถิกาวัญญุตินันเป็นอารมณ์

คุณสมบัติพิเศษของพรหมชั้นนี้ คือ เป็นพรหมที่ไม่มีรูป ปฏิสนธิด้วยอากิญจัญญายตนะวิภา
 จิต ได้ปฏิบัติสมาธิฌานจนพ้นอรุณานที่ 2 วิญญาณัญจายตนะ และได้สำเร็จอรุณานที่ 3 อากิญ

²⁰ อเนกชสูตร, อัง.ติก. 20/117.

จิตวิญญาณตณมาน ต่อมาได้เสวยสุขอันประณีต ครั้นดับขันธลง ก็ตรงมาอุบัติเกิดเป็นพรหมผู้วิเศษ ณ อากิณัจจิตวิญญาณภูมิอรูปพรหมโลกนี้

จากการบรรยายคุณสมบัติของพรหมชั้นอากิณัจจิตวิญญาณภูมิ มีข้อความตรงกันในอเนกสูตร ความว่า

. . . บุคคลบางคนในโลกนี้ ก้าวล่วงวิญญาณัญจายตณมาน โดยประการทั้งปวง บรรลุ อากิณัจจิตวิญญาณภูมิ โดยปริกรรมว่า ไม่มีอะไร เขาย่อมชอบในณานนั้น พรารณานานนั้น และ ถึงความยินดีในณานนั้น เขาดำรงอยู่ในณานนั้น น้อมใจไปในณานนั้น มากด้วยณานนั้นอยู่ ไม่ ลี้อมจากณานนั้น ทำกาลละแล้ว ย่อมเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาพวกที่เข้าถึงชั้นอากิณัจจิตวิญญาณตณะ . . . ²¹

4. แนวสัจญานาสัจญายตณภูมิ หมายถึง ภูมิเป็นที่อยู่แห่งพรหมผู้วิเศษ ผู้เกิดจากณานที่ อาศัยความประณีตเป็นอย่างดี มีสัจญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่

คุณสมบัติพิเศษของพรหมชั้นนี้ คือ เป็นพรหมที่ไม่มีรูป ปฏิสนธิด้วยแนวสัจญานาสัจญายตณวิบากจิต ได้ปฏิบัติสมาธิจนสำเร็จมาถึงอรุณมานที่ 4 ซึ่งถือเป็นอรุณมานชั้นสูงสุด และได้ สำเร็จแนวสัจญานาสัจญายตณมาน เมื่อดับขันธสิ้นชีวิตลง ก็ตรงมาอุบัติเกิดเป็นพรหมผู้วิเศษ ณ แนว สัจญานาสัจญายตณอรูปพรหมโลกนี้ ทั้งนี้ ยังเป็นพรหมที่ไม่มีรูป ทั้งจิตใจก็เหลือน้อยเต็มที เหตุนี้จึง เรียกพรหมเหล่านี้ว่า แนวสัจญานาสัจญายตณอรูปพรหม

ผู้วิจัยขอสรุปสาระสำคัญของเรื่อง รูปาวจรภูมิ และอรุณาวจรภูมิ ไว้พอสังเขปเพียงเท่านั้น

²¹ อเนกสูตร, อัง.ติก. 20/117.